

Катерина Пономарьова,
провідний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук

Розвиток мовлення першокласників

Анотація

У статті розкрито методику підготовки і проведення уроків розвитку зв'язного мовлення в 1 класі. Зазначено ефективні методи, прийоми і типи завдань. Подано орієнтовний план-конспект уроку розвитку зв'язного мовлення.

Розвиток зв'язного мовлення, структура уроку, тематичні групи слів.

Аннотация

В статье раскрыта методика подготовки и проведения уроков развития связной речи в 1 классе. Отмечены эффективные методы, приёмы и типы заданий. Предложен ориентировочный план-коспект урока развития связной речи.

Развитие связной речи, структура урока, тематические группы слов.

Annotation

In the article the method is presented of preparation and conducting the lessons of sensible speech development for 1st class pupils. The effective methods, techniques and types of tasks were pointed out. The approximate lesson plan was proposed.

Sensible speech development, lesson structure, thematic groups of words.

Одним із пріоритетних завдань початкового курсу української мови є мовленнєвий розвиток особистості. Вільне володіння зв'язним мовленням обумовлює успішність навчання дитини, її розумовий розвиток, здатність встановлювати контакти з іншими, безболісну соціалізацію.

Саме тому нові нормативні документи (Державний стандарт початкової загальної освіти (освітня галузь «Мови і літератури»), навчальна програма з української мови для 1-4 класів) націлюють на формування в молодших школярів комунікативної компетентності, яка виявляється в здатності успішно застосовувати всі види мовленнєвої діяльності під час спілкування, пізнання навколишнього світу, розв'язання життєво важливих завдань.

Формування комунікативної компетентності учнів початкової школи забезпечується чотирма змістовими лініями курсу української мови, провідне місце серед яких належить мовленнєвій. Зміст цієї лінії спрямовано на формування мовленнєвого досвіду молодших школярів, який набувається в процесі розвитку й удосконалення всіх видів мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння тексту (аудіювання), діалогічного й монологічного усного мовлення, читання і розуміння прочитаного, зв'язного писемного мовлення.

Реалізація зазначених програмових вимог передбачена на кожному уроці української мови, однак особлива роль в системі роботи над формуванням мовленнєвого досвіду відводиться урокам розвитку зв'язного мовлення.

Основна мета цих уроків у 1-му класі полягає в ознайомленні учнів з тематичними групами слів; збагаченні їхнього лексичного запасу назвами предметів, ознак, дій; формуванні умінь будувати з вивченими словами словосполучення і речення, пов'язувати 2-3 речення у зв'язну розповідь.

Добираючи тематичні групи слів, необхідно враховувати доступність їхнього лексичного значення та їхню актуальність для шестирічних першокласників. Цим вимогам відповідають такі тематичні групи слів: «Іграшки», «Шкільне приладдя», «Сім'я», «Одяг», «Посуд», «Меблі», «Побутова техніка», «Овочі і фрукти», «Звірі», «Птахи», «Пори року», «Явища природи», «Професії», «Транспорт», «Рослини», «Квіти», «Ввічливі слова». Засвоєнню кожної з тематичних групи доцільно присвятити окремий урок розвитку зв'язного мовлення.

Ознайомлення з тематичною групою слів розпочинається з тлумачення значення слова – узагальнюючої назви.

З метою активізації уваги дітей та посилення мотивації до пізнання нового навчального матеріалу запитайте, як вони розуміють значення узагальнюючих слів. Вислухавши міркування, ознайомте дітей із запропонованим визначенням та озвучте його.

Наприклад:

Іграшки – це предмети, призначені для гри.

Явища природи – це певні зміни, які відбуваються в природі.

Транспорт – це засоби для перевезення вантажів і людей.

Проведіть з дітьми бесіду за такими запитаннями:

- Хто з вас правильно пояснив значення слова?
- Чия відповідь була найточнішою? Чому?
- Хто може повторити правильне тлумачення слова?

З метою засвоєння видових назв доречно використовувати для слухання прозові і віршовані твори різних жанрів (оповідання, казки, загадки тощо) чи уривки з них, у яких зустрічаються ці видові назви. Підсилити сприймання та покращити запам'ятовування назв об'єктів допоможуть малюнки із зображенням відповідних предметів чи явищ.

Запропонуйте учням такі завдання:

Послухайте вірш.

У дівчинки Наталочки
Є м'ячик і скакалочка,
Три ляльки, ведмежатко,
Конструктор і курчатко.
Вони з дівчатком дружать,
А без Наталі — тужать.
(К. Дідух)

Після прослуховування вірша вчитель з'ясовує рівень засвоєння дітьми видових назв, пропонуючи відповіді на такі запитання:

- Які іграшки були в Наталочки?
- Які ще іграшки ви знаєте?

Відгадайте загадки.

Що за дім – одне вікно.
Кожен день у нім кіно.
(Телевізор)

Білу шафу маєм ми,
В ній є трішечки зими.
(Холодильник)

Не має рота й язика,

Та цілий день не замовка.
Воно говорить і співає,
Про всі новини сповіщає.
(Радіо)

Він охоче пил вдихає,
Не хворіє і не чхає.
(Пилосос)

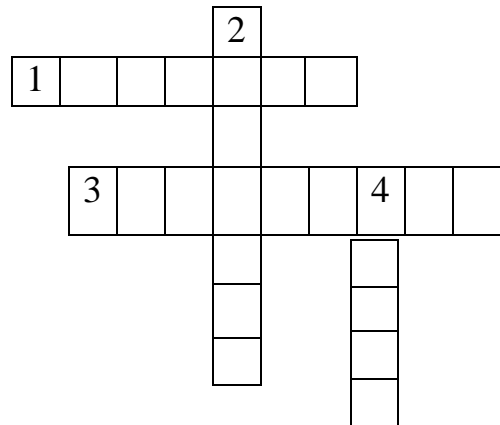
Розв'яжіть кросворд.

1. Маленькі будиночки по місту біжать,
Хлопчики й дівчатка в будиночках сидять.
(Трамвай)

2. Залізний кінь, фарбований
І гумою підкований.
(Автобус)

3. Як натиснеш на педалі,
Побіжить в далекі далі.
(Велосипед)

4. Полотно, а не доріжка,
І біжить сороконіжка.
(Потяг)

Для активізації словника дітей учитель пропонує їм розповісти про інші види транспорту, які вони знають.

Наступним етапом є застосування слів тематичної групи. На цьому етапі першокласники вчаться вживати слова тематичної групи у словосполученнях, реченнях, усних зв'язних висловлюваннях (невеликих розповідях, описах, міркуваннях).

У цій роботі можна використовувати такі завдання:

Гра «Злови слово».

Учитель називає слова. Діти плескають у долоні, коли звучить слово, яким можна описати м'яч.

Наприклад: круглий, великий, малий, високий, зелений, смачний, яскравий, соковитий, смугастий, балакучий, гумовий.

З'єднайте слова лініями.

Учні з'єднують лініями взаємопов'язані словосполучення і слова. Наприклад, професії (права колонка) і дії, які виконують люди цих професій (ліва колонка).

лікує хворих	●	● будівельник
навчає учнів	●	● перукар
випікає хліб	●	● лікар
зводить будинки	●	● учитель
робить зачіски	●	● пекар

Складіть розповідь за запитаннями.

Щоб учням було легше розповісти про улюблену іграшку, можна запропонувати кілька запитань.

- Як називається твоя улюблена іграшка?
- Який вона має вигляд?
- Хто тобі її подарував?
- Чому саме ця іграшка тобі подобається найбільше?
- Де зберігаються твої іграшки? Чи є там порядок? Хто його наводить?

Закінчіть речення, доповнивши їх назвами транспорту.

Пілот піднімає в повітря ... (літак).

Машиніст веде залізницею ... (потяг).

Водій перевозить пасажирів у ... (автобусі).

Мотоцикліст мчить на ... (мотоциклі).

Космонавт летить у ... (космічному кораблі).

Виберіть слова, які називають явища природи, що відбуваються влітку.

Спека, дощ, сніг, грім, гроза, іній, блискавка, град.

Складіть розповідь за малюнком.

Складіть розповідь із власного досвіду.

Наприклад, учитель пропонує дітям скласти розповідь про транспорт, на якому їм доводилось їздити, або про той, яким вони мріють скористатися.

Виберіть вислови, в яких сказано, як треба поводитись у транспорті.

Розмовляти тихо, поступитися місцем старшим, голосно сміятися, не смітити, триматися за поручні, штовхатися, писати на сидіннях, пропустити вперед дівчаток, оплатити проїзд.

Формування в першокласників уміння усно складати зв'язні висловлювання різних типів (розповіді, описи, міркування) з використанням слів відповідної тематичної групи необхідно здійснювати на кожному уроці розвитку мовлення. Для успішного виконання цього завдання вчитель має активізувати словниковий запас учнів; запропонувати використати допоміжний матеріал (фото, малюнки); ознайомити зі зразками зв'язних висловлювань різних типів; вербально оцінити складені учнями тексти-мініатюри.

Після ознайомлення зі словами певної тематичної групи – назвами предметів чи явищ, доцільно продовжувати збагачення мовлення дітей словами – назвами ознак, дій. У цій роботі допоможуть завдання такого змісту:

Розгляньте фото. Розкажіть про кожний фрукт, давши відповіді на подані запитання.

- Як називається фрукт?
- Якого він кольору?
- Яку має форму?
- Який на смак?

Продовжте речення словами – назвами дій.

Восени яблуко (що робить?) ...

Розгляньте фото. опишіть усно кожну рослину за зразком.

Зразок: Береза (яка?) білокора, струнка, висока.

Назвіть птахів, «розмову» яких передають записані слова.

Цвірінькають ... (горобці), курличуть ... (журавлі), тьохкають... (солов'ї), гелгочуть ... (гуси).

Назвіть побутовий прилад, який виконує зазначену роботу.

Прасує ... (праска), морозить ... (морозильна камера), пилюсось ... (пилюсось), пере ... (пральна машина), світить ... (світильник).

Доцільним і посильним для першокласників буде збагачення їхнього словника доступними виражальними засобами мови (порівняннями, епітетами, метафорами) й використання їх в усних зв'язних висловлюваннях. Для формування цих навичок можна використати такі завдання:

Продовжте подані вислови.

Колючий, як ... (їжак).

Полохливий, як ... (заєць).

Хитрий, як ... (лисиця).

Великий, як ... (слон).

Визначте, які слова допомогли вам уявити кожен рослину.

У ліс прийшла весна. Зеленим килимом укрила землю трава. Одягла жовті сережки ліщина. На білокорих красунях березах набубнявіли бруньки.

Прослухайте текст і знайдіть у ньому слова, якими автор розповів про кожен квітку. Складіть свою розповідь про квіти.

Перед хатою був великий квітник. У центрі височіли горді мальви. Їх оточували барвисті айстри. Поруч усміхалися яскраві гвоздики. А біля їхніх ніг стелився синій барвінок.

Важливе значення у формуванні в першокласників навичок складання текстів мають допоміжні матеріали: малюнки, фотографії, тематичний словничок (групи слів – різних частин мови з відповідної теми), аудіо- та відеоматеріали тощо. Завдання педагога – навчити дітей користуватися ними.

Перед складанням розповіді за малюнком чи фото доречно провести з учнями бесіду за змістом зображеного, звернути їхню увагу на найсуттєвіші деталі, активізувати їхній словник. Працюючи з тематичним словничком, учитель має з'ясувати, чи розуміють першокласники значення поданих у

ньому слів, чи можуть діти використати їх в усному висловлюванні для опису та порівняння предмета, називання дії, яку він виконує тощо.

Виробленню уміння логічно і послідовно формулювати думку сприятиме низка запитань, яка є своєрідним планом тексту. Організувати таку роботу можна по-різному. Наприклад, таким чином.

Розкажи про квіти, які ростуть біля твого будинку. Скористайся запитаннями.

- Чи ростуть квіти біля твого будинку?
- Як вони називаються?
- Хто їх вирощує?
- Як за ними доглядають?

Складіть розповідь за запитаннями про професії людей.

- Ким працюють твої батьки?
- Яка професія тобі подобається? Чому?
- Ким ти мрієш стати?

Складіть розповідь за запитаннями про одного зі звірів.

- Яку зовнішність має звір?
- Де він живе?
- Чи доводилось тобі бачити цього звіра?
- Що цікавого ти знаєш про нього?

Окрім допоміжного матеріалу для першокласників велике значення має зразок зв'язного висловлювання. Тому вчитель подає приклад тексту, аналогічний тому, який пропонує скласти дітям. Щоб уникнути дослівних повторень учнями, зразок має дещо відрізнятися. Наприклад, пропонуючи описати яблуко, педагог ознайомлює дітей з описом лимона. Зразком розповіді про квіти біля будинку може бути текст про дерева, які ростуть на подвір'ї.

Якість висловлювань першокласників може бути різною, оскільки вони ще не мають достатніх знань, відповідних умінь, у них невеликий досвід мовленнєвотворчої діяльності. Тому вчителю слід налаштувати дітей на

конструктивне сприймання зауважень щодо якості висловлювань, пояснивши учням, що у процесі навчання часто з'являються помилки, які треба виправляти, щоб не повторювати їх у наступних текстах. Аби уникнути непорозумінь та негативних емоцій у ході навчання, педагог має докласти максимум терпіння, коректності, толерантності, доброзичливості. Бо дитина, яка боїтиметься, що її розкритикують, висміють чи принизять, ніколи не наважиться висловити свою думку. Нехай у класі панує гасло: «Не помиляється лише той, хто нічого не робить!».

Орієнтовний урок розвитку мовлення в 1-му класі

Тема. Слова – назви явищ природи.

Мета. Формувати вміння усно описувати явища природи та власні враження від побаченого чи пережитого. Збагатити лексичний запас учнів словами – назвами явищ природи. Розширити уявлення про характерні ознаки явищ природи. Розвивати вміння будувати речення, складати усну розповідь за малюнком, добирати до нього назву. Виховувати пізнавальний інтерес до природних явищ, бажання розповідати про власні спостереження і переживання.

Матеріали та обладнання: зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом. 1 клас» (автор К. Пономарьова), малюнки або фотографії найпоширеніших явищ природи, тематичні відеоматеріали, мультимедійний комплект.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань учнів

Відгадування загадок

Крил не має, скрізь літає
Та ще й куряву здійсмає. (Вітер)

Зроду рук своїх не має,
А узорі вишиває. (Мороз)

Летить орлиця по синьому небу,

Крила розкрила, сонце закрила. (Хмара)

Взимку вкрив він все навкруг:
Ліс, дорогу, поле й луг.
А як сонце припече –
Він струмочком потече. (Сніг)

Він скрізь: у полі і в саду,
А в дім не попаде.
І я тоді лиш з дому йду,
Коли вже він не йде. (Дощ)

Діти відгадують загадки, відгадки вчитель записує на дошці, перечитує їх і нагадує дітям, що ці слова називають *явища природи*.

III. Повідомлення теми та мети уроку

Учитель повідомляє, що на уроці учні пригадають, що таке явища природи, вчитимуться описувати їх, розповідати про враження, які викликають у них ці явища.

IV. Робота над темою уроку

1. Бесіда «Явища природи»

- Пригадайте явища природи, про які ви відгадували загадку.
- Що таке явища природи?

Спочатку діти висловлюють свої міркування, потім учитель пропонує прочитати визначення, записане на дошці.

Явища природи – це певні зміни, які відбуваються в природі.

2. Словникова робота

– Які ще явища природи вам відомі крім тих, про які ми згадували в загадках?

Учитель може порадити учням звертатися по підказку до «Тематичного словничка».

<i>Тематичний словничок</i>		
бліскавка	завірюха	сніг
буря	зліва	спéка
весёлка	іній	сúтінок
віхор	лунá	тумáн

вітер	морóz	хвіля
грім	ожелéдиця	хмáра
грозá	пóвінь	хуртовíна
дощ	росá	

3. Вправа «З'єднай лініями слова»

Учні з'єднують лініями явища природи (права колонка) і їх опис (ліва колонка).

вигнулась дугою	•	•	роса
випала на трави	•	•	грім
біжить до берега	•	•	туман
стелиться полем	•	•	хвиля
гуркоче в небі	•	•	райдуга

Роботу над першим словосполученням виконують колективно, над рештою – учні працюють самостійно. Після завершення роботи здійснюють перевірку.

4. Вправа «Добери назву»

Учні розглядають малюнки, фотографії, фрагменти відеоматеріалів із зображеними на них найпоширенішими явищами природи (оптимальна кількість зображень – 5).

Педагог проводить бесіду, надаючи можливість кожній дитині висловити свою думку.

- У яку пору року відбуваються явища, які ви побачили на зображеннях (або в ході перегляду відеоматеріалів)?
- Які найголовніші ознаки цих явищ?
- Які з цих явищ доводилося вам бачити?
- Що ви при цьому відчували?

У ході бесіди доцільно звернути увагу дітей на те, що в природі часто кілька явищ відбуваються одночасно (*падає сніг і дує вітер; вітер гонить хвилі на річці; нависають хмари, йде дощ, а від сонячних променів, що пробиваються крізь хмари, з'являється райдуга тощо*). Така розмова

допомагає збагатити уявлення дітей про явища природи, дібрати найбільш влучні назви до малюнків чи відеофрагментів.

5. Складання розповіді за малюнком

Учитель пропонує дітям розповісти про зображене на малюнку явище природи, акцентуючи увагу саме на ньому.

Спочатку учні колективно обговорюють побачене на малюнку, добирають до нього назву. Потім кілька дітей (за бажанням) озвучують свої розповіді, решта – слухають. Завершальний етап роботи – колективне обговорення почутого.

6. Гра «Злови слово»

Педагог називає явища природи: *спека, дощ, сніг, грім, вітер, мороз, гроза, іній, блискавка, град*. Учні плескають у долоні, коли звучить назва явища природи, яке може бути взимку.

V. Підсумок уроку

Бесіда

- Що таке явища природи?
- Які явища природи відбуваються в нашій місцевості? Коли їх спостерігаємо?
- Які ознаки цих явищ?

Література

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – с. 10-70.
2. Пономарьова К.І. Зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом»: навч. посіб. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза, 2011. – 48 с.
3. Пономарьова К.І. Особливості розвитку мовлення учнів у початковій школі. Уроки розвитку мовлення в 1-4 класах: наук.-метод. посіб. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза, 2012. – 141 с.